Вдарило так, ніби на машину звалився вагон із камінням або й цілий будинок. Скляр навіть не зміг би сказати, як він повівся тої миті: чи спробував уникнути небезпеки, рвонувши чимдуж свого "Жигулика" вперед, чи відчайно гальмонув, а чи просто розгубився і забув про педалі, всю свою силу і відчай скупчивши в пальцях рук, якими вп'явся в кругляк керма аж до судоми. Його маленька машина від несподіванки, переляку (а може, від обурення) мовби присіла на задні колеса, хвицнула передком і стала, як прив'язана. Дико мальований КамАЗ (точніше, те, що від нього залишилося: гола рама на товстих колесах і широка до нахабності кабіна) проскочив повз Скляра і загуркотів униз по спуску, а з другого боку понівечених "Жигулів" шелеснуло те, що вдарилося по багажнику машини: велетенська дерев'яна коробка, яка щойно була вантажем КамАЗу.

Скляр ще посилав мовчазні прокльони услід злісному порушникові правил руху, а тим часом у нього перед очима відбувалося щось і геть несусвітне. Ота коробаха, отой вагон, тарахнувшись об одне та друге дерево придорожнє, тріснув, репнув, розверзся, з його нутровища вмить вискочила гігантська, неповторна в своїй потворності істота і наосліп поперла вниз, у долину, до його, Скляревого, міста. Велетенська голова з двома рогами, поставленими один за одним, кількатонна туша, товстелезні ноги — страховисько, дредноут, рогатий диявол, наслання, мара, підступи злих сил? Скляр майже випав із своєї машини, подався всім тілом услід гранітно сірій, мов засохла багнюка, потворі, хотів переконатися, що це не сон і не марення, хотів навіть крикнути щось загрозливе, але не спромігся на крик, тільки захарчав безсило, так само безсило й безпомічно супроводжуючи поглядом тварюку, яка чимчикувала до міста, за спокій і порядок у якому відповідав найперше він, голова міськради. Бігло, нахиливши до землі важезну головешку, виставивши наперед роги, тупотіло так, ніби хотіло провалити землю, і що ближче до околиці міста, то швидше бігло, вже переходячи на божевільний галоп. Підступи імперіалізму, космічне страховисько, кібернетичний пристрій, запрограмований на понищення всього, що постане на путі? Скляр не міг стямитися. Мерщій ускочив у свого

"Жигулика", спробував мотор, ввімкнув швидкість,— машина рушила! Ще одне чудо. Багажник сплющений, як консервна бляшанка, заднє скло на друзки, двері перекособочені, все порушено й понівечено, а машина їде!

Скляр знав: треба гнатися за тварюкою і щось робити. Що саме — не важило. Головне — добратися до міста, а там буде видно.

Все в ньому здригалося, переколотилося в голові, але поволі приходив до тями і з спокійним вдоволенням відзначав, що все стає на свої місця і він повертається в світ реальності. Найбільшою реальністю була його кумедно покалічена машина. І хуліган-водій КамАЗу теж був реальністю, і ота тварюка, що погалопувала до околиць міста. Ніякі то не підступи, і не космос (КамАЗ же наш?), і ніяка не містика, й не кібернетика, а живісінький звір, африканський носоріг, мовби зістрибнувши з ілюстрації в шкільному підручнику, жене щосили до районного українського міста, а він, Скляр, пробує наздогнати носорога, не дати тому наробити лиха. Хоч, щиро кажучи, лихо вже скоїлося. Носоріг безжально, по-хуліганськи, по-розбійницьки потоптав Скляреві клумби на узбіччі шосе. Клумби з яскравих чорнобривців, своєрідна візитна картка міста П., предмет гордості голови міськради Скляра (його ідея, його!) за кілька хвилин являли собою картину такого страхітливого понищення, ніби на них обрушилися всі земні й небесні стихії: циклони, смерчі, замлетруси, цунамі, виверження вулканів, лавини, зсуви.

Покажи тепер комусь ці колишні клумби, то подумає, що там телесувалися відьми, чорти гопки били або принаймні пройшла колона тракторів К-700.

Субота завжди була для Скляра невдалим днем. Ні тобі робота, ні вихідний. Сидітимеш удома — конфлікт з начальством, підеш на роботу — конфлікт з дружиною. Ось і метайся між двома вогнями. Вчора Скляр спробував удатися до дипломатії. Попередив дружину що зранку проскочить до підшефного радгоспу, погляне, як там іде заготівля овочів для міста на зиму, ще до обіду повернеться додому, і вони

матимуть майже всю суботу вільну. В райвиконкомі ж сказав, що всю суботу проведе в радгоспі на овочах. Така собі дипломатія районного масштабу. Людині доводиться якось викручуватися.

Але почнеш викручуватися — і все тобі вислизає з рук. У радгоспі Скляр зіткнувся з безладом. Люди, які мали прибути з міста на заготівлю овочів, чомусь не прибули. Машин шефи не прислали. А все через те, що в місті сказати б, панувало двовладдя: саме місто і район. Місто було райцентром, і всі його установи, цілком природно, теж мали масштаб, тільки районний. Міськрада існувала мов сама по собі, вона нічого не мала в своєму підпорядкуванні, бо комунгосп — районний, міліція — районна, наросвіта, спо-живспілка, військкомат, усе, все — тільки районне, і край. Таку невідповідність можна було б пояснити історичною долею і водночас історичною несправедливістю стосовно їхнього міста. Воно було містом за своїм історичним походженням (ще мало не з часів Київської Русі), тому й зберегло цей високий статус і деякі адміністративні привілеї, але водночас, не маючи відповідного ні політичного, ні промислового, ні торговельного значення, не змогло піднятися вище районного рівня. Якби належало до таких прославлених в історії міст, як Ніжин, Кам'янець-Подільський, Керч, Севастополь, Феодосія, Миргород, Біла Церква, або до індустріальних гігантів, як Кривий Ріг, Горлівка, Дніпро-дзержинськ, то здобуло б собі статус обласного, а то й республіканського підпорядкування і все належне в такому випадку, всі служби, управління, установи, ім'я і славу. А так — навіть назва не завжди значилася на картах, ніби загубилася на безмежних просторах нашої республіки, в степах і межиріччях. Просто місто П., та й годі. А він,

Скляр, голова міськради в ньому. Головами не народжуються — це він знав тепер твердо. Багато років викладав у школі природничі науки, тоді став директором школи, вивів свою школу на досить високе місце в районі, його помітили, ним зацікавилися, стали вмовляти взятися за нову справу. Попередник Скляра йшов кудись вище, отож не могло виникнути ніяких конфліктів, пояснення щодо його кандидатури теж видавалися досить переконливими. Що таке місто? Будинки, "вулиці,

установи, підприємства, камінь, цегла, асфальт, бетон, залізо, а довкола природа, тобто довколишнє середовище. А кому ж і знати все те, як не викладачеві природничих наук?

Дружина не радила. Вона теж була вчителька. Викладала мову й літературу.

— Не згоджуйся! — вмовляла його дружина.— Нащо це тобі? І взагалі... Я проти! Так і знай...

Скляр знав це досить добре. Жінки завжди проти всього, а його дружина й поготів.

Він не рвався до адміністративних посад, але й не відзначався належною твердістю, щоб відмовитися від тих чи інших налягань,— ось так і став головою міськради в степовому районному П.

І ось ця субота.

Скляр їхав з радгоспу і мовчки перелічував усі районні установи, які взимку їдять і квашену капусту, й огірки, і помідори і які ось сьогодні не виділили для радгоспу жодної людини. Ну, як тут працювати і як взагалі жити?

За тими невеселими роздумами він не помітив, як йому приклеївся до багажника дивний КамАЗ, розмальований жовтими, червоними, зеленими і ще якимись там безладними й безглуздими пасмугами, щось ніби велетенська тропічна жаба чи якийсь екзотичний гад на колесах. Дизель летів із дикою швидкістю, не дозволеною для вантажних машин, це Скляреві не сподобалось, а ще більше не сподобалося йому, коли водій того химерного автопоїзда став нахабно сигналити і норовити перегнати його "Жигулика", хоч виразно бачив дорожні знаки: різкий вигин шосе і небезпечний крутий спуск.

"Якийсь хуліган!" — подумав собі Скляр, і саме тоді сталося оте найстрашніше. КамАЗ пішов на обгін у небезпечному віражі, дерев'яний загін зірвався з його рами, зачепив машину, вдарився об дерево при дорозі, розколовся — і з нього вистрибнув носоріг.

Носоріг в українському степу! Як і звідки? Неймовірно,

але факт. А в Скляра тепер була така посада, що він мав

справу тільки з фактами. Інший на його місці ще б протирав

очі, дивувався, не йняв віри, чухав потилицю, звертаючись

до степових просторів, просторікував про незбагненність

таїни, про чудо й протиприродність того, що сталося,

а Скляр знав своє: мерщій до міста, негайно вживати захо-

дів, рятуватися від носорога. А вже згодом розберемося, де

тут таїна і чиї то витрибеньки — чи сил природних, чи

надприродних, а чи й простісінького чийогось головотяп-

ства. •

До міськради було ближче, ніж додому, та й офіційніше ж, а така надзвичайно загрозлива ситуація вимагала найперше офіційного, командного місця.

Щоб голова їхав містом у такій нещасній машині на зальний подив і глум — такого, ясна річ, не побачиш ніде й ніколи, але де ж чувано, щоб

отак ні з того ні з сього посеред білого дня, в розповні літа ніби з неба падав на звичайнісіньке українське степове місто живісінький носоріг? Тож Скляр забув про амбіції, солідність і статечність, у грюкоті, торохтінні й скреготі пролетів вулицями до міськради, кивнув мовчки черговій, пробіг до свого кабінету, впав за стіл, ухопився за телефон — діяти, вживати заходів, давати розпорядження, командувати, рятувати місто від носорога!

Але рука так і зосталася на телефоні, не набирала гарячково номерів, і команди не летіли в трубку і на всі боки.

Бо Скляр зненацька схаменувся: а ким командувати, кому роздавати веління? Все тут тільки районне і слухається тільки районного керівництва, а він — міський. Місто мовби і є, та водночас його ніби й немає. Міліція? Вона районна. Школярі? Над ними — райвно. Автотранспортні підприємства? Районного підпорядкування. Все районне, а він, виходить, нічий, хоч і голова.

Коли ситуація не така загрозлива, завжди можна виплутатися. Там домовишся, там попросиш, там поклонишся, там пообіцяєш. А тут потрібні були дії негайні, рішучі, надзвичайні, потрібна диктатура, стан облоги, накази грізні, як грім. Хто ж його послухає і хто визнає його особливі повноваження, та ще й привласнені без будь-якої згоди, тобто узурповані?

Подзвонити в райком, у райвиконком. Але ж вихідний — це вихідний, нікого не знайдеш, та й незручно морочити людям голову. Стануть вимагати пояснень, а чим і як поясниш нашестя носорога на місто П.?

Тому Скляр зробив те, що зробив би кожен український чоловік, який має кохану (але сувору, як усі українські жінки) дружину: подзвонив найперше додому.

— Я на роботі,— повідомив він дружині.

— Ти, здається, обіцяв бути після свого радгоспу вдома,— вміло, як і личить досвідченому мовникові, розставляючи логічні наголоси й акценти в реченні, нагадала вона.

— На мене впав носоріг! — бовкнув Скляр.

— Тебе що — напоїли в радгоспі?

— Ну що ти? Як не соромно!

— Тоді що ж — здурів?

— Я ж кажу тобі: на мене впав носоріг. Ну, не зовсім на мене, а на машину, і не сам носоріг, а загінка, у якій його везли... Ну, і... якийсь хуліган-водій на спуску в Криву Балку... З багажника — млинець, "Жигуль" розтовчений, як яйце для яєчні, ну а я — цілий...

Дружина ще не вірила.

— Носоріг?

— Кажу ж тобі.

— І — на тебе?

— На багажник.

— Але ти уявляєш, коли б носоріг звалився на тебе?

— Я ж кажу: на багажник.

— Ні, ти можеш уявити, якби не на багажник, а на тебе? — істерично вигукнула дружина.

— Заспокойся, прошу тебе, він упав не на мене. Але побіг до міста. Вважай — прямо на мене. Тепер щось треба робити. А я не знаю, що саме.

— Ти грубий і безсердечний чоловік,— заплакала на тому кінці лінії дружина.— Ця тупа дика тварина могла впасти на тебе, а тепер... Ти тепер...

— Ця тупа дика тварина тепер десь у місті, і я маю щось із нею робити! — крикнув Скляр.— Ти мене розумієш — щось робити? Але що? Що?

— Подзвони начальникові міліції,— враз заспокоївшись, сказала дружина.

— Ти ж знаєш, якої я про нього думки.

— Тоді — завідуючому райвно.

— Цьому бевзю?

— Він пристойний, мудрий чоловік.

— Отой ваш поет-гуморист?

— А хоч би? — вже остаточно впокоївшись' не без іронічності кинула дружина.— Він на своєму місці. Не те, що деякі... До речі, я забула спитати. Машину ти побив чию — нашу?

— А чию ж іще? Папи римського?

— Я так і знала! Я...

Скляр урвав розмову. Намірився подзвонити до райвійськ-кома Колісниченка.

Колісниченко, щоправда, чоловік молодий, на війні не був, досвіду не має, зате ніколи не втрачає нагоди похвалитися вищою військовою освітою. Ось вона й пригодиться нам!

Колісниченко був удома і одразу відгукнувся на дзвінок. Носоріг його не здивував ніскілечки. Таки видно" що в чоловіка — вища військова освіта.

— Діяти треба невідкладно, рішуче і безпощадно! — заявив він.

— Діяти-то діяти, а як? — зітхнув Скляр.

— Перехопити на дефіле, не дати вийти на оперативний простір, оточити, знешкодити і все таке інше! — мов з підручника для генералів протарабанив Колісниченко.

— Оточити... знешкодити... Чим же я його оточу?

— Кинути живу силу, техніку!

— Яку живу силу? Яку техніку?

— Фабрику художньої вишивки! Дорожні машини, грейдери, скрепери, бульдозери, асфальтові котки!

— Котки? Може, ще залити його асфальтом? Про що ти говориш? Нам і не снилося все це. А на фабриці вихідний.

— Тоді — піонерські табори. Підняти по тривозі! — не розгубився Колісниченко.

Велике діло бути майором! Скляр витер спітнілу шию, потер груди і став дзвонити завідуючому райнаросвітою Кібцю. Той викладав хімію, його учні на всіх хімічних олімпіадах виходили переможцями, а тепер призначено його зав. райвно — і чоловік з Песталоцці й Ушинського вирішив стати районним Ювеналом. І не тільки пише свої віршики, а ще й вихваляється, ніби в нього аж он які знайомства в самому Києві і там ночей не сплять, ждуть не діждуться, щоб видати його книжку!

— Потрібна допомога,— сказав Скляр Кібцеві.

— Коли б зміг — допоміг, як не зможу — не поможу! — відповів той.

— Облиш свій гумор. Справа серйозна. До нас прибув носоріг!

— Прибув чи прибіг?

— Ну, прибіг, прискочив, примчав, приперся, упав, як чума, як катаклізм!

— Катаклізм погано римується. А носоріг — будь ласка! Носоріг, носоріг потоптав наш оборіг. Скочив я через поріг і поніс йому пиріг. їж пиріг, носоріг, не топчи наш оборіг!

— Слухай, я ж тобі вже сказав: справа дуже серйозна. Може дійти й до катастрофи. Носорога треба оточити й... Одним словом, треба кинути на нього парочку піонерських таборів!

— Так-так-так,— зацокав язиком Кібець.— Носоріг на поріг, ось приніс я вам пиріг, хто б пиріг той мій вберіг, як прискочить носоріг! На таку справу я не дам ні "парочки", ні жодного піонертабору. Не маю права наражати дітей.

— Та яке наражання? Це ж — оддаля. Щоб створити масу.

— Масу хай створює міліція. Пузику дзвонив? Скляр вилаявся про себе і трахнув телефонною трубкою.

До начальника міліції Пузика дзвонити не хотілося аж ніяк. А до кого звертатися? З ким радитись? Рука сама набрала номер райве тлі каря Задорожного.

— Федоте Петровичу, ви чули — у нас в місті носоріг?

— І що йому — допомогу якусь треба? Так я не по носорогах, а по коровах.

— Ви не так мене зрозуміли. Носоріг для нас — загроза, небезпека!

— Що, може ящура занести?

— Та який ящур від носорога?

— Не ящур, то якусь епізоотію може прителющити, а мені — розхльобуй!

— Федоте Петровичу, він як підхопить на роги, то й нас із вами з району винесе! Його треба впіймати або хоч відля-кати. Чого бояться носороги?

— Чого бояться? А чорти його маму знають!

— Ви ж ветеринарний інститут кінчали!

— А ми носорогів не проходили.

Скляр нарешті згадав, що має підлеглих. Цілу армію. Щоправда, одноосібну, зате ж яку! Головний архітектор міста Адочка, випускниця

столичного інституту, повна зухвалих замірів, неймовірних ідей, урбаністка, сонцепок-лонниця, Німейєр, Корбюзье, Райт, Жолтовський, Щусєв — так і сипляться їй з язика. А доходить до затвердження її проектів — і починає дурисвітствувати кожен керівничок, навіть коли він такий маленький, як прищик на носі. Центральну площу хотіли реконструювати — зась. Ринкову площу забудувати або хоч зробити тверде покриття — куди там! Адоччині проекти повертають, не розглядаючи, а йому на всі його просьби й благання — або ж відмови, або відписки, а то ще й познущаються з його технічної неграмотності, як то сталося з прибиральною машиною.

Йому вдалося вже й не випросити, а вициганити в міністерстві трохи бітуму для замощення ринкової площі і при-биральну машину, точніше, випросити не бітум і машину, а відповідного папера. Папір прийшов, бітуму не дали, а замість машини прислали... прибиральний трактор. Скляр написав розпачливого листа до своїх доброчинців, а ті відповіли йому, не барячись, у дусі холодної ввічливості й ще холоднішого знущання:

"Шановний товаришу Скляр!

Зважаючи на Ваші наполегливі прохання, нами було розглянуто питання про надання допомоги Вашому місту і вишукано можливість з украй обмежених ресурсДв, як виняток, виділити самоскид ММЗ-45021, універсально-приби-ральну машину КО-705Б на базі трактора Т-40 (яка, крім прибирання вулиць, виконує функції поливально-миючої машини і піскорозкидача) і 40 тонн нафтобітуму.

Все було оформлено строго в відповідності, про що Вам було повідомлено.

Хочемо відзначити, що всі наші розпорядження виконуються беззаперечно, просто Ви, через свою технічну неграмотність, не знаєте,

що універсально-прибиральні машини КО-705Б випускаються тільки на базі трактора, а не автомобіля.

Що стосується непоставки нафтобітуму, то у відповідності з існуючими умовами поставка, реалізація виділених фондів є обов'язком одержувача, а на випадок утруднень в реалізації слід сигналізувати. Однак ніяких сигналів від Вас не надходило, це питання Ви не проконтролювали, а тепер календарний рік минув, і всі торішні фонди недійсні".

Ось так і живи! Ти просиш машину, а тобі дають трактора, та ще й насміхаються! Ти хочеш розповісти, яким бачиш своє місто в майбутньому, а перед тобою мовби отих три буддійські мавпочки, одна з яких затуляє собі очі, друга вуха, третя рот: нічого не бачу, нічого не чую, нічого не говорю. Не хочуть ні помічати, ні слухати, ні відповідати.

А онуки ж спитають. І хто тоді й тоді був тут мером міста, і хто в нього був головним архітектором. Нічого веселого й без носорога, а тут ще справді ускочив до твого міста цей живий танк... Був би в Адочки домашній телефон, то Скляр із сумним гумором спитав би її, якими новобудовами можна перелякати цього представника пережитків історичних епох, що має родовід, заглиблений на шістдесят мільйонів років. Отою чайною, що збудована тільки на третину проекту, бо дві третини "відкусили" фінансисти? Чи, може, отим страховиськом, що зветься "Райпобуткомбінат" і почало розвалюватися, ще й не будучи добудованим? Чи бездонними баюрами, які повибивали на головній вулиці КрАЗи, що возять через місто матеріали на будівництво цукрозаводу, якому не видно кінця? На щастя, в Адочки не було домашнього телефону, і Склярові не довелося дзвонити їй, щоб спитати про те, що й сам знав.

Натомість подзвонив начальникові міліції Пузику, хоч як того не хотів робити. Але не було виходу.

Пузика не злюбив Скляр із кількох причин. Ну, найперше: аморальний тип. Третій район уже змінює, і в кожному районі — нова жінка. Гнати б утришия з міліції, а його хтось тягне, на аморальність заплющують очі, щоразу ставлять начальником райвідділу, і райони щораз більші, щораз значніші. Бо, мовляв, майор Пузик набуває дедалі більшого досвіду. А досвід у Пузика — хіба що в підлабузництві до начальства. Він пробував при ми лити ся й до Скляра, але вчительська душа голови міськради обурилася, запротестувала і зненавиділа його за це назавжди і остаточно. По-третє, Скляр не терпів Пузика за нахабство. Підлабузники завжди жорстоко нахабні до всіх, од кого вони не залежать. Це вже так ведеться споконвіку. Пузик не становив винятку.

Торік восени, коли в самому розпалі було вивезення буряків на цукрозаводи, Скляреві вранці подзвонив голова райвиконкому (це було ще до роботи і дзвінок — додому) і, сором'язливо покахикуючи, сказав:

— Щось у тебе все місто забите машинами. Оце і я застряв і не можу ні туди ні сюди...

— Машини не мої,— трохи дивуючись, відповів Скляр.

— Та я знаю. А місто ж твоє?

— Міліція, автоінспекція є на те.

— Ти хазяїн у місті, ти й розберись. Отак. Телись, хоч і не тільний.

Скляр побіг на роботу. Вулиці в місті справді в стані майже первісному, але що він може? Шляховики доводять шосе до міста, тоді починають його з того боку міста, а місцева влада хай дбає про свої магістралі сама. Так ніби держава — тільки там, на шосе, а тут уже щось інше, приватна власність голови міськради. А тим часом увесь транспорт, навіть коли він збереться з більшої половини європейської частини Союзу, йтиме через місто, бо об'їзних доріг немає, а довкола на

сотні кілометрів такі чорноземи і така багнюка від осінніх дощів, мокрих снігів і весняних розтопів, що в ній можна тільки потопати, а виринати — аж ніяк.

1 ось тут на додачу до всього — все місто загачене вантажними машинами.

Могла якась машина десь на виїзді зламатися і заткнути дорогу. Могла забуксувати. Могли водії-нехлюї зіткнутися і тепер стояли, ждали автоінспектора. Все могло бути. Але тоді б уся ця безкінечна вервечка машин зупинилася, гарикала моторами, оповивала все довкола чадом, несамовито сигналила. Насправді ж машини рухалися, але повзли наче на похороні.

Скляр, місячи багнюку, перестрибуючи калюжі, спотикаючись на пощерблених тротуарах, попростував по головній вулиці слідом за повільними машинами, переганяти які не становило ніяких труднощів, і незабаром опинився в голові цієї дивної колони, сказати б, біля джерел зла.

Передня машина — КамАЗ із двома причепами, повними буряків — нетерпляче пострілювала могутнім дизелем, але не наважувалася перегнати те, що було попереду, і ледь повзла, пускаючи всю свою потужність у повітря, в землю, будь-куди, але тільки не за призначенням. Та й як міг водій наважитися пустити машину повним ходом, коли попереду, десь метрів за двадцять, біг посеред вулиці сам товариш Пузик у новісінькому спортивному синьому, з білими лампасами, костюмі, в імпортних кросівках, в синій плетеній шапочці з білим помпоном, біг, випинаючи груди, картинно викидаючи попереду себе зігнуті в ліктях руки, виграючи торсом, буцаючи ногами: буц! буц! Спортивний біг. Продовження життя. Молодився для молодої жінки! І де ж? На цій нещасній головній магістралі їхнього П.

Скляр пришвидшив ходу і незабаром наздогнав начальника міліції.

— Товаришу Пузик! — покликав він його. Той біг собі далі, вдаючи, що не чує.

— Ви мене чуєте? — вже нетерпеливіше покликав Скляр.— Зійдіть убік і звільніть трасу для транспорту! Шофери бояться вас переганяти — ви це розумієте?

Пузик нічого не розумів і не хотів розуміти. Він упивався своєю владою, безконтрольністю і безмежним нахабством. Що йому якість там шофери? І що йому навіть цей голова без реальної влади?

Він біг собі далі. Спокійно, розмірено, спортивно, картинно: буц, буц, туп, туп!

Скляр брьохав і спотикався по тому, що мало б зватися тротуаром, але так ним і не стало через надостатній матеріальний рівень його міського господарства, та тепер йому не йшлося ні про тротуари, ні про матеріальний рівень, а тільки про авторитет народної влади, яку нахабно топтав, імпортними кросівками отой нікчемний чоловік.

Ну, ще б якось можна зрозуміти п'ятдесятирічного чоловіка, який має молоду дружину і бігає щоранку, як заєць, щоб і собі молодитися. Але до чого ж тут автотранспорт і міський вуличний рух! Бігай собі, де хочеш, та тільки не заважай людямі

— Слухайте, Пузик! — гукнув майорові Скляр.— Якщо ви негайно ж не завернете ось сюди до мене або на той бік вулиці і не пропустите автотранспорту, я вас витягну звідти за комір і заодно наб'ю вам вашу нахабну пику! Хоч цим і порушу свої конституційні права, але для такого випадку доведеться піти й на порушення!

Пузик, ніби в ньому ввімкнули якийсь могутній пристрій, вмить звернув на ліве узбіччя вулиці, машина, що повзла за ним в неприпустимо ганебному темпі, враз ожила і рвонула мало не з місця, за

нею зворухнулася вся колона, машини йшли швидше й швидше, Скляр стояв, проводжаючи їх поглядом, тоді спокійно пішов до міськради. Пузик його не цікавив і взагалі відтоді для нього мовби й не існував.

А тепер доводилося дзвонити до цього чоловіка, бо вимагали обставини. Обставини тільки те й роблять, що вимагають.

Скляр, ясна річ, подзвонив до чергового райвідділу внутрішніх справ.

— Добридень, це Скляр. Не підкажете, де знайти вашого начальника?

— Товариш майор на своєму посту! — відрапортував черговий.— З'єднати?

— Коли можна.

— Майор Пузик слухає,— почув Скляр у телефоні голос, якого волів би не чути. Як тут повестися? Почати з робітничо-селянського запитання "Куди дивиться міліція"? Не годиться.

— Добридень,— сказав Скляр, так і не знайшовши відповідного тону.

— Добрий, добрий! — охоче відгукнувся Пузик.— Товариш Скляр, коли не помиляюсь?

— Не помиляєтесь.

— І для вас вихідного нема?

— Який вихідний, який вихідний! Ви знаєте, що робиться в місті?

— Все знаємо! І не тільки в місті, а й у всьому районі.

— Тут не район, а саме місто.

— І про місто знаю. До нас прибув носоріг.

— Не прибув, а прибіг. Стихійно і нез'ясовно. Ну, та з цим я згодом розберуся. А тепер треба негайно вживати...

— Я вже вжив,— перебив Скляра Пузик.

— Що ж саме?

— Оголосив тривогу. Всіх міліціонерів кинув на найнебез-печніші напрямки...

— Скільки ж у вас всіх наявних?

— Наявних? Три.

— Ага, три. А скільки найнебезпечніших напрямків?

— Ну, це дивлячись...

— Нічого не дивлячись... Не знаєте, то я вам скажу. Оце скільки нас тут у місті, стільки й напрямків. І ще ц не знати, на кого зараз біжить носоріг. Може, якраз на мене, може, й на вас, товаришу Пузик.

— На мене носоріг не побіжить,— запевнив його майор.

— А на кого ж?

— На будь-кого, та не на мене. Я біжу на всіх носорогів. Ясно?

Нащо було дзвонити цьому нахабі? Почитати б Гржи-мека або Конрада Лоренца, знайти описи славетного танзанійського заповідника Нгоронгоро, повного левів, слонів і носорогів, подумати самому, як приборкати того дикого заблуду,— хіба ж не простіше й не краще? Гай-гай! Не було часу для спокійних роздумів і для мріянь часу теж не було. Тільки людині хочеться стати чимось іншим, кращим, вищим. А носоріг хоче бути лише носорогом, жаба — жабою, осел — ослом, ти ж, хоч і цар природи,— відповідно пристосовуйся і дій.

Ось тоді й убігла до кабінету чергова по міськраді тітка Мотря. Мала щось спільне з давньослов'янським богом Світовидом. Многолика, як Світовид. Прибиральниця, вахтерка, кур'єр, чергова на вихідні — універсальність, і незамі-нимість, і воістину рекордне сумісництво, попри всі заборони райфінвідділу.

— Товаришу голова! — ляснула по куль шах тітка Мотря.— Кажуть, там якийсь носоріг!

— Де носоріг? — вискочив їй назустріч Скляр.

— Ондечки. У тіліфоні.

Скляр побіг до кімнати чергового, вхопив трубку, крикнув:

— Алло! Скляр слухає! Хто це? Що там у вас? Говорила директор центрального міського овочевого магазину. Власне, й не говорила, а хлипала в трубку.

— Тов... товаришу Склярі.. Біда!.. У мене тут... цей... як його?.. Носоріг... Чи я знаю!.. Я ж вам скільки... щоб не виносити магазіну в центер!.. А тепер цей носоріг... наскочив і всевсе... На викладці все зжер, а тоді боком-боком... Та у вітрину головешкою... і рогами своїми... Ноги в вітрину, а головешку в магазін і жере все підряд... Все-все... Редиску... Капусту... бурячки... морковку... Цибулею й тією запихається...

Скляр слухав і кусав губу. Сміх і гріх. У тому магазині все таке зів'яле й нікудишнє, що тільки для носорогів.

— Нічого там у тебе такого, щоб він вдавився? — насилу стримуючи сміх, поспитав Скляр.

— Та де? Картопля в мене — в землі вся, так він і з землею — ще й облизується. А язик — як лопата!

— Ну, зараз буду! — пообіцяв Скляр.— Не злякайте його, хай їсть...

"Жигулик", мабуть, аж тепер відчувши свої рани, заводитися не захотів, і Скляр потрюхикав до ринкової площі способом Адама і Єви, тобто пішки. Ішов, а в голові, хоч ти плюнь, крутився віршик Кібця про носорога і ще якась нісенітниця: носорог чи носоріг, оберег чи оберіг, очерет чи очеріт? Може, й справді очеріт? А він сам не Скляр, а Склір. Адже був колись у Візантії чи то імператор, чи полководець із таким прізвищем. І чи дано нам вирватися вже й не за межі власної особистості або власного прізвища, а хоча б за межі робочого тижня і сховатися десь бодай на вихідний? Та тільки спробуєш, а тут носоріг!

Можна б сказати, що Скляр не встиг. Запізнився. Не застав носорога в овочевому магазини Чи можна так сказати: не застав носорога в овочевому магазині? На жаль, тут не до висловів. Директорка ламала руки перед Склярем і норовила втопити його в торговельно-крутійських сльозах. Молоденькі продавальниці, які перед тим розбіглися навсебіч, здалеку сторожко споглядали на все, що відбувається. Трудящі, перервавши свій вихідний, збиралися купками на периферіях площі, цікавість підпихала б їх і ближче, але всевладна рука страху стримувала на безпечній відстані.

А сіре страховисько, виплямкуючи велетенським ротякою, повільно віддалялося від бази свого харчування, покрадьки наближаючись до середини ринкової площі, де красувалася, на жаль, не оспівана жодним

класиком калюжа, вся в райдужних переливах від мазуту, автомобільного мастила, бензину та інших горючо-змащувальних речовин, щедро зостав-люваних тут усіма відомими засобами транспорту, що приводиться в дію двигунами внутрішнього згоряння.

Тож і не дивно, що одне око малювало носорогові калюжу рожевою, а друге — ніби зеленою, а тоді одне — аж червоною, а вже друге — так мовби бузковою. Складати докупи ці звабливі картини носоріг не вмів, і не хотів. Бо й навіщо? Так світ барвистіший і багатший. Скористаймося ж із його багатств! Спершу обкупаємо один бік. Тоді другий. В зеленій твані і в рожевій твані, а тоді в обох, а тоді ще й отак — спершу черево, далі спину, ноги передні і ноги задні, голову по самі вуха, щоб тільки булькало, а спина хай обсихає і вкривається товстою корою грязюки. Шкіра — в три пальці, як броня на дредноуті, та ще на три пальці засохлої грязюки — хіба ж не щастя, *не радість і не задоволення!

Хлюпало, булькало, чавкало, пирхало, носоріг стогнав од

захвату, зітхав, ревів і реготав. •

Скляр стояв, дивився, вспокоювався, остигав душею. Ну, не забудував площу за час свого, скажемо прямо, не дуже вдалого головування. Не був наполегливим, не просунув, не пробив проектів, які подавала йому Адочка. Не замостив площі (скільки там тисяч кубометрів і кого просити?), бо ні техніки, ні матеріалів для таких маленьких міст ще ніхто не догадався запланувати й передбачити. Але ж виходить, що й первісний стан може знадобитися! Ось не обставив він площі бульдозерами, грейдерами, асфальтними котками, не оточив розкричаними натовпами, щоб налякати тупу тварину, а звір тут, і мовби собі й оточений, блокований, знешкоджений, нікуди не мчить, нікому не загрожує, ні на кого не міриться,— бери його в жменю й вичавлюй сироватку. От тобі й носоріг на поріг...

Однак втішатися такими не вельми прогресивними думками Скляреві довелося недовго. На площу не знати й звідки (знов ніби з неба, як і носоріг уранці) ввірвалося дико розмальоване переплетеним тропічним гаддям КамАЗівське шасі з кострубатою кабіною на ньому, загальмувало майже біля Скляра, з кабіни вистрибнув натоптуватий чоловік з дивною товстою рушницею в руках, швидко роззирнувся навколо і попростував до голови міськради.

— Чорний. Директор звіринця,— ще швидше, ніж ішов, пробелькотів він, і Скляр мимоволі усміхнувся.

— Ви чорний директор чи директор Чорний?

— Директор. До ваших послуг.

— Щось я про вас не чув.

— Ми на все літо стали у ваших сусідів.

Він назвав історичне місто за сімдесят кілометрів од П.

— Ага,— сказав Скляр.— Ви там розважаєте народ, а в нас по дорозі губите носорогів! Ви б ще загубили тут клубок кобр або сімейство крокодилів! Ану, де цей ваш водій?

Водій чув чи не чув, але саме на ті слова відхилив двері кабіни й зі своєї мало не царської висоти закричав:

— А що? Спішив, бо звір голодний! І страшно. Туп та туп ногарами своїми, а ну ж проломить стіну! А що вдарило по "Жигулю", так хіба то вдарило? Так собі — погладило. Аби вдарило, то від вас би зосталось хіба те, що нічого б не зосталось!..

Скляр махнув рукою.

— Гаразд. Не про це йдеться. Забирайте свого носорога — і гайда!

Директор був лисий і хитрий. Він оббіг високого маслакуватого Скляра з одного боку, тоді з другого, спробував зазирнути йому в обличчя, мовби аж підстрибнув, і все якось виставляв поперед себе оту коротеньку товсту рушницю, так ніби боявся, що вона стрельне.

— Ну, що ж ви тут витанцьовуєте? — знетерпеливився Скляр.

— Тут таке діло. Я директор. Чорний — це моє прізвище. А взагалі я директор.

— Чув. Далі?

— А мій головний наглядач... Ну, ми його називаємо "слонятник", у нього вихідний...

— Який же вихідний у звіринці?

— У звіринці — ні, а в "слонятника" — так. А з цією штукою — тільки він. Воно стріляє шприцами. Ампула з рідиною. Стиснуте повітря. Бах! — шприц проколює шкуру тварини, рідина вприскується, л за хвилину звір уже спить, і ми беремо його тепленьким, голими руками.

— То стріляйте ж!

— Але немає "слонятника".

— А ви?

— Я ненавчений рядовий. Ніколи не тримав вогнепальної... Може, тут у вас міліціонер абощо...

— Міліціонер? Давайте вашу пукалку!

Скляр узяв химерну рушницю, оглянув її, тоді приклав до плеча, прицілився в сіру тушу і натиснув на спуск. Ружжо пшакнуло, шприц, хилитаючись, долетів до носорога і вп'явся йому в здухвину.

— Браво! — прошепотів лисий директор.

— А тепер? — спитав Скляр,

— Тепер ждемо, поки знерухомиться.

Вони стали ждати, але вже не були самотніми, бо поволі присувались до них обережні глядачі Носоріг далі верлю-жився в баюрі, пирхав, стогнав, ревів і реготав.

— Та його не бере ніяка сила! — вигукнув Скляр.

— Мабуть, мала доза.

— Спробуйте збільшити.

— Я й так дав слонячу.

— А ви на двох слонів!

— Хвилиночку! В мене все в кабіні! — Він метнувся туди, за мить повернувся, зарядив рушницю.— Можете стріляти!

— Ми його не роздратуємо?

— Тільки зробите йому приємність. Почухаєте шийку.

— Шийку, то й шийку! — згодився Скляр і ввігнав шприцяку носорогові нижче заліпленого багнюкою вуха.

Цього разу носоріг щось відчув. Дурнувато прислухався, наставивши вуха і піднявши кумедно тоненького, як для такої туші, короткого хвостика, забув навіть про калюжу і про купання, постояв так трохи, ошелешений і ще одурілі-ший, ніж від народження, а тоді тяжко перехилився і мовчки ляпнувся у твань. Стирчали з багнюки товстелезні, як стовпи, ноги, випирало могутнє, як цистерна, черево, а голова майже поринула в баюрі, тільки мертво висувався краєчок більшого рога, ніби сук давно затонулого дерева.

— Та він же втоне! — злякався Скляр.

— Не втоне! — заспокоїв його директор.— Де мій водій? Давай троси! В'яжи йому ноги!

— Він їх і так одкинув, нащо в'язати! — зістрибуючи на землю, засміявся шофер. Він побіг до носорога, видряпався на нього, протанцював на роздутому череві, ляснув у долоні: — Готов і не тіпається!

Скляр роззирнувся довкола, звелів не знати й кому:

— Пошліть за райветлікарем Задорожнім, хай подивиться носорога!

— Без потреби,— почувся біля нього знайомий голос.— Ніякої потреби дивитися. Все ясно й так. Звір убитий, товаришу Скляр. І вбитий незаконно.

— А ви тут до чого? — впізнаючи начальника міліції Пузика, невдоволено скривився Скляр.— З'являєтеся на готовеньке, а коли треба, то вас і з попом не знайдеш!

— Де треба, ми й без попа, без усяких представників культу. Це що за чоловік? Ви хто такий?

— Я директор Чорний,— пробелькотів директор зві-ринця.

— Не грає ролі, чорний ви чи білий. Дозвіл на вогнепальну зброю маєте?

— Це... це не вогнепальна. Це — пневматична!

— Пневм... Яка, яка? Не морочте мені голови! Слона вбиває, а ви мені — не!.. Здати зброю! І слідувати за мною! Зброю конфіскую, а з вами розберемося!..

— Товаришу Пузик,— тихо промовив Скляр.— Директор Чорний зі мною. Вам ясно? Він зі мною. А вам ще треба попобігати, щоб не запізнюватися туди, де вас чекає обов'язок! Цю пукалку можете потримати в себе для забавки. А потім принесете до міськради.

Він узяв під руку лисого директора і повів його з площі. Помальований сплетіннями тропічного гаддя звіровоз тихо посунув за ними. Скляр ішов і думав, що, мабуть, треба подзвонити голові виконкому отого історичного міста, де ціле літо гастролює звіринець, і сказати йому, що якось воно негаразд виходить. Одним — культурний відпочинок і велике моральне задоволення, а іншим — тільки носороги транзитом?

І ще він подумав, що картопля в овочевому магазині була все ж таки страшенно брудна. Коли б там висіло оголошення, що продається

грязюка з картоплею, то це було б ближче до істини. Але ж продавали картоплю?

Однак, що таке картопля? її продають скрізь, у містах маленьких і найбільших, а от носоріг налетів тільки на їхнє П., і тільки йому, Скляреві, довелося відчути натиск сліпої стихійної сили. Місто й стихія. Ми звикли, що міста — це сувора геометрія вулиць, впорядкований ритм життя і розклад годин, як у школі, і ніколи не задумуємося над тим, як діють великі міста на людину, на її розум і душу. Скляр ніколи не чув про зїзди мерів великих і малих міст, мабуть, їх ніколи не було і не буде, бо трохи смішно уявити, щоб поряд з мерами таких гігантів, як Москва, Ленінград, Київ, сидів голова міськради малесенького степового П. А якби таке справді сталося? І коли б серед інших дали слово і йому, Скляреві? Він би не розгубився і не знітився малістю свого міста і своєї посади. Не став би він і повторювати тверджень деяких філософів про те, що великі міста нівелюють людей і їхні душі, звеличують низьке і принижують високе, возносять посередність і пригнічують талант, тому й рветься туди стільки нездар, щоб заховатися в безликих натовпах і вхопити якомога ласіший шматок. Не став би він виспівувати гімнів маленьким містам з їхньою величною суворістю щоденного життя, всепроникливої одноманітності, запеклих зіткнень характерів і пристрастей.

Нічого б цього Скляр не став говорити. Він би спитав тільки: "А на кого з вас падав носоріг?" Не землетрус, не цунамі, не смерч, не оті несприятливі погодні умови, що помагають нам виправдати своє нехлюйство, і не традиційний ревізор, з яким уже всі вміємо боротися, а саме носоріг у всій своїй дикості, загрозливості й незаплано-ваності.

Що відповіли б йому і чи змогли б відповісти взагалі?

Так собі думав Скляр і від цих повільних думок вспокою-вався душею. Все ж таки прекрасно жити в отакому маленькому містечку, в якому не зможе загубитися ні африканський носоріг, ні голка, яка випаде з копиці сіна, ні людська особистість.

Можуть виникнути запитання: коли КамАЗ, який налетів на Скляра, був спеціально пристосований для перевезення звірів, то чи могла так легко злетіти з нього загінка з носорогом; і чи міг носоріг після таких страхітливих ударів об "Жигулі", об дерево, об землю вискакувати з потрощеного контейнера і бігти до міста, навіть не почухавшись; і чи міг африканський носоріг (чорний чи білий — породи його ми так і не встановили) їсти українську цибулю; і чи?..

Але досить і цих запитань, щоб поставити під сумнів правдивість нашої розповіді, хоча автор у відповідь може сказати: на світі ще й не таке буває. Іноді — на жаль, іншим разом — на щастя.

Можуть виникнути запитання: хто такі Лоренц і Гржимек, про яких згадується в оповіданні? Конрад Лоренц (нар. 1903 р.) — австрійський учений, один з творців етології — науки про поведінку тварин, лауреат Нобелівської премії. Бернгарда Гржимека знають у нас малі й дорослі. Це славетний західнонімецький дослідник життя диких звірів, невтомний борець за збереження природи, автор безлічі книжок, кінофільмів, телепередач. Гржимек — почесний професор Московського держуніверситету, дев'ять його книжок видано в нашій країні, серед них і найпрославле-ніша — "Серенгеті не повинно вмерти". У книжці "Від кобри до ведмедя грізлі" Гржимек розповідає й про носорогів. Не про африканських, а про непальських панцирних, але носоріг залишається носорогом, хоч як би він називався. Відомо, що розгнівані носорожихи можуть навіть кусати за ногу слона! Скляр про це, мабуть, не знав, так само, як не знав він і того, що ріг носорога вважається еліксиром вічної молодості, і це спричинилося до безжального винищення браконьєрами цієї добродушної тварини.

Та навіть коли б Скляр і знав усе це, його поведінка не змінилася б, і діяв би він так само, пам'ятаючи тільки про свій обов'язок.

ТУРБУЛЕНТНІСТЬ

Ми всі — проти містики. Бо що таке містика? Суцільна темрява, або, як кажуть вчені люди, обскурантизм, пережиток, відсталість, приниження й деградація людського розуму. Все це так, і ніяких заперечень. І все ж містика проникає в наше життя, то падаючи зненацька, мов камінь на голову, то вповзаючи покрадьки, як гонконгський вірус. Тут можна б сконструювати таку загадку: без рук, без ніг, без крил, без моторів, без турбін і без маси, а летить, може, й швидше за світло і проникає безперешкодно повсюди — що таке?

Відповідь: чутка. Або ще точніше: одна баба сказала...

Всі знають, що чутки шкідливі. А хіба не шкідливі мікроби? Між тим, як доведено наукою, саме мікроби створюють те біологічне середовище, в якому тільки й може жити людина. Без них вона вмре, як гоголівський Петрушка без свого запаху.

Тоді чутки що ж: моральне середовище нашого існування? Питаннячко вже й не для принца датського, а для цілого інституту філософії!

Однак чутка, про яку нам доводиться розповідати, потрапила, на жаль, не до філософів, а до... астрономів. Хоч була суто земна, сказати б, навіть підземна.

Прокотилася вона Придніпров'ям, у тих місцях, де будувалися греблі гідростанцій, утворювалися штучні моря, затоплювалися угіддя, старі козацькі села переносилися з зони затоплень у степи. Як ото співалося колись у пісні? "Я ж тебе, милая, аж до хатиночки сам на руках однесу..."

Ну, тут треба було нести й переносити не тільки милу, а й хатиночку, і родиночку, і ставок, і млинок, і вишневенький садок, і навіть саму історію. А в чому наша придніпрянська історія? Замків кам'яних не було, писати архіви не мали часу, з пам'ятників — хіба що скіфські баби,

та й тих уже порозкрадали самозвані археологи. Отож і лишилося найдорожче з минулого: кладовища, а на них рідні могили. Земля без могил — ялова, пуста і страшна. Нелюдська. Тож, переносячи в степи села, переносили й кладовища, хоч яка це була справа незвична, тяжка і болісна.

З'явилися й "бригади" для такого діла. Пишно величалися ексгуматорами, в очах — дикість, в душах — ще страшніша, готові перерити всю землю і не тільки викопати, а й закопати хоч і рідного батька. Перепробували безліч робіт, звідусюди їх витурено, і ось зібралися тут, біля останньої межі, підійшли впритул до понурої лінії, що розокремлює життя і смерть, прокреслює між ними те, що йменується остаточністю. Здавалося б: ось де місце і час для людини тяжко задуматися минулим і сповнитися урочистим страхом перед грізною прийдешністю. Для кожного з нас — так, та не для ексіуматорів! Не мавши нічого святого в житті, не шанували й смерті. Поводилися брутально, нахабно й цинічно. Тільки й знали, що "дезинфек-ціювати" свої луджені нутрощі, вимагали в голів колгоспів доброї закуски, засмученим родичам небіжчиків жбурляли якісь кісточки, вигукуючи: "Забирайте своїх покійничків!"

Від тих ексіуматорів і поповзла між люд& темна чутка. Мовляв, коли вони розкопують могили і відкривають струхлявілі труни, то мало не всі небіжчики лежать там не так, як їх поклали при похованні, тобто не горілиць, а долілиць! Мертві перевертались в могилах!

Тобто що ж виходило? Що ховали не вмерлих, а ще ніби живих, обезпам'ятілих, в могилі вони поверталися до пам'яті і, задихаючись, перевертались долілиць, щоб припасти до землі обличчям і в хлину ти її всемогутнього духу.

Вже почулося маловідоме слово "летаргія". Вже хтось пустив чутку і про Гоголя. Ніби перезаховували класика і коли відкрили труну, то було те, що й тут: він лежав долілиць. Може, й усі українці не вмирають, а тільки западають у летаргічний сон? Бо ще ніхто до пуття не вивчив, як

діють степи на людину, яка сила в чорноземі й у глині і чи не можуть безмежні простори надавати так само безмежних вимірів навіть такій трагічно обмеженій категорії, як людське життя.

Однак не забуваймо про могутні знаряддя скептицизму, якими пронизані не тільки наші велетенські простори, але й душі українців. Цілком ймовірно, що й перші філосо-фи-скептики з'явилися не в Греції, а саме тут і ми не знаємо про них нічого тільки тому, що були вони безіменні, а прізвище грека з Еліди Піррона збереглося в історії. Власне, й слово "скептицизм" пішло від грецького слова "скеп-тийон", що означає "озиратися", а де ж людині більше кортить озирнутися — на сторчакуватих грецьких острівцях чи в наших безкраїх степах?

Скептицизм — це така штука, що, народившись, вже не вмирає ніколи. Навпаки, час від часу мовби загострюється ще дужче, надто ж з поліпшенням умов життя. От ще вчора дядько сьорбав пісний борщ з квасолею і сушеними карасиками, а сьогодні в нього вже борщ з свининою, і такий жирний, що й не продмеш, але дядько скептично мружить око і помуркує крізь зуби: "Хіба ж це борщ. От колись був борщ, так борщ!"

А коли цьому дядькові та ще дати середню або й вишу освіту?

Українське ж село сьогодні повне людей з освітою найвищою, це вже вам не дядьки, над борщем, а справжнісінька інтелігенція, а інтелігенція, всім відомо, далека від будь-якої містики, чортівні й усього ірраціонального, тобто безглуздого. Учителі, агрономи, лікарі, зоотехніки, інженери, економісти, юристи — всі представники сто шістдесяти сільських спеціальностей підняли на сміх вигадки про перевернутих покійників і пішли в маси з благородним наміром розвіяти темний туман містицизму.

— Припадають до землі? То навіщо ж перевертатися: в могилі земля не тільки внизу, вона довкола.

— Еге,— казали дядьки без високої освіти,— кругом — то земля не та й не така. Голівне що? Голівне — це лоно. А лоно де? Лоно завжди внизу. От і кумекай!

Питання загострювалося. На рівні сільського й колгоспного керівництва воно вирішитися не могло з тої простої причини, що сільське й колгоспне керівництво сьогодні володіє ще більшими запасами скептицизму, ніж представники сто шістдесяти сільськогосподарських інтелігентських професій. Кожне питання таким керівництвом розглядається швидко, рішуче і навпростець: має воно відношення до народногосподарських проблем чи не має. І коли не має, то навіщо ж морочити голову?

Районне керівництво ніхто не став турбувати, знаючи, яке воно заклопотане узгодженням усього, що ніяк не узгоджується, і не знати, коли взагалі узгодиться.

Звертатися в область? Марна справа. Скільки й пам'яті, то область тільки вимагає то се то се, а давати не дає нічого, посилаючись на обмежені фонди і ресурси.

Тому зродилася думка писати в столицю, і не менше, як в Академію наук. Освіта тепер скрізь, інститутів повно, грамотних — хоч греблю гати, а от справжня наука, мабуть, тільки в академії. А те, що в них тут ніби відкрилося, ніхто, крім науки, не збагне й не розв'яже.

Отже, писати в академію.

Але хто напише?

Голова колгоспу? Йому аби сільгосптехніка, добрива, будівельні матеріали, районовані сорти, племінна худоба і розумні плани поставок — тут він підпишеться обома руками. А про якусь летаргію — і не підходь! От корів на

м'ясокомбінат повезли, а там норовлять зважувати їх без голів. Ото летаргія! Або бурячок. Ти його хоч язиком пооблизуй, а цукрозавод однаково накине процент природної забрудненості — і хоч живи, хоч вмирай!

Про голову сільради не було й мови. Радянська влада назавжди й безповоротно покінчила з відьмами, домовиками, всією нечистою силою, повсюди торжествує матеріалістичний світогляд, а тут якась містика?

Директор школи повноправно належав до сіячів розумного, доброго, вічного, отож до нього з темними пережитками ліпше й не потикайся.

Всі інші спеціалісти з вищою і середньою освітою мали доволі своїх клопотів, щоб втручатися ще й у проблеми надприродні.

Тоді хто ж?

Але недаремно ж освіченість заволоділа масами, стала всезагальною і всепереможною! В кожному населеному пункті нашої країни завжди знайдеться належно освічений громадянин, який у належних висловах зуміє (а може, тільки спробує?) передати болі й тривоги своїх земляків, сміливо кинеться на змагання й боротьбу з будь-якими загрозами. Як-то кажуть: на будь-який газ знайдемо протигаз!

В сучасному українському селі з таким завданням (між іншим, ніким не встановлюваним!) може справитися чоловік, який хоч і не занадто переобтяжений освіченістю (зачепився десь між неповною середньою і середньою), зате бере іншим: віком, досвідченістю, мудрістю. Він бере учнівський зошит у клітинку (клітинка стримує руку і дурну уяву), вириває з самої середини здвоєний листок і пише: "Шановна академіє!" Він гаразд розуміє, з яким протиприродним явищем має справу, тому передбачливо не називає ні свого населеного пункту,— бери від Орлика до Келе-берди, бери й вище по Дніпру, а хочеш — то й нижче,— ні власного прізвища, ні часу події. Адресується теж не до якогось

інституту, а одразу до всієї академії. На нечисту силу не посилається, бо вона ж, за звичаєм, гарцює над землею, а під землю не спускається. Відьми? Вони зосереджуються на тваринництві, тому їхні інтереси не йдуть далі корів і телят, доярок і завфермами, зоотехніків і ветеринарів. Тому він і просить допомоги у вчених, але про всяк випадок висуває й своє пояснення: мовляв, тут може буть вплив зірок, місяця, планет, а також "чорних дір", бо то сили нерозгадані й страшні, про що не раз уже казали по телевізору й писали в пресі.

Пошта в нас працює справно, і лист рано чи пізно доходить до адресата — тут, як-то кажуть досвідчені люди, питань не виникає. Питаннячко ось у чім: хто прочитає той лист? Бо, для прикладу, тільки через канцелярію президії Академії наук СРСР за рік проходить сімсот тисяч паперів. Через канцелярію інституту ФІАН — 83 тисячі. А коли ще додати сюди листування всіх академій союзних республік! Хто це все може перечитати, зрозуміти та ще й довести до ладу?

І тут ми неминуче стикаємося з Семеном Івановичем.

Семен Іванович працює (надто прискіпливих читачів одразу заспокою: працював, а тепер перейшов на заслужений відпочинок) в системі Академії наук референтом. Слово не наше, означає воно приблизно таке: переносити з місця на місце. В даному випадку надзвичайно доречне слово, бо Семен Іванович справді все життя переносив з місця на місце папери. Посада, як кожен може переконатися, надзвичайно пристойна, тому й Семен Іванович був дуже пристойний чоловік. І костюми носив пристойні, і галстуки, і ходив пристойно (нечутно прослизав, відтопірчуючи руки, ніби птах крила), і голос мав пристойний. Хтось може подумати, що пристойний голос — це тихий. Але в Семена Івановича голос був не тихий, а просто нечутний. Це зручно і при спілкуванні з тими, хто вище (вони однаково не слухають), і з тими, хто нижче (хай тужаться, щоб почути!). Так само, як злісні нероби вміють маскуватися цілими арсеналами метушливих жестів, Семен Іванович маскував цілковитий брак розуму набором зовнішніх жестів, які мали б справляти враження" глибокодумності,

спалахів мислі. Він досконало володів обличчям, усім своїм тілом, умів по-особливому сидіти за столом, ляскати себе по лобі, кидати погляди, грати голосом, міг би при потребі навіть поворушити вухами, коли б йому сказали, що хтось з академіків це робить. Бувало, що Семен Іванович носив угору якусь записку, доповідну, меморандум, одне слово, "бомагу" і йому ласкаво зронювали: "Вами задоволені". Семен Іванович червонів, блід, виструнчувався, пускав голову косяка в напівпоклоні, шепотів: "Красно дякую! Красдя!", а сам у притаєній гордині ТИМ часом думав: "Мали б мене спитати, чи задоволений ними я!"

Семен Іванович любив казати: "Ми в академії". Не "я", і не "вони", і взагалі не хтось там, а саме "ми" — і скромність, і поважність, і колективізм, а головне — ніколи не розбереш, де воли, а де муха, хто орав, а хто на рогах сидів.

Знайомі Семена Івановича страшенно дивувалися, що він досі не зробив ніякого наукового відкриття, не став лауреатом або принаймні доктором наук.

— Я й сам не перестаю дивуватися,— скромно зітхав Семен Іванович.

— Це, мабуть, тому, що вам підлягає он скільки наукових інститутів? — казали знайомі.

— Маса! Я б теж міг понаписувати статейок і дисерта-ційок, але де ж узяти часу? Мій час весь без остачі відданий державі!

Ось до такого чоловіка попав незвичайний лист про незвичайне явище природи, з яким зіткнулися жителі При-' дніпров'я.

Листів Семен Іванович не читав, бо який же нормальний чоловік зможе це зробити! Завдяки своєму величезному досвіду, він вицілював у листі слово або рядок і вже знав, куди спрямовувати лист. Важливі (на бланках з грифами солідних установ) переправляв нагору, а все

випадкове "самоплив", розтісував так: інституту такому-то і закарлючка, тобто підпис самого Семена Івановича. В інститутах не мали часу розбиратися, чому саме їм цей лист і хто поставив закарлючку, бо лист треба було якомога швидше "закрити", тобто відповісти адресату, вжити заходів, належно відреагувати. Це однаково, що вам дали в руку гранату, в якій знято запобіжник, і треба встигнути кинути її, поки не бабахнула.

Семен Іванович наштовхнувся в листі на слова "зірки" і "чорні діри" — і долю листа було вирішено без вагань: до Інституту астрономії! Не вагався жодної миті Семен Іванович ще й то?іїу, що буквально за день до того був на лекції якогось світила і почув там неймовірну річ. Нібито оті "чорні діри", якими морочать голови людям ось уже скільки років, можуть випаровуватися! Як це так: діра й випаровується? Це ж не блюдце з чаєм і не калюжка після дощу. Не вдовольнився Семен Іванович і науковим поясненням світила. Мовляв, "чорні діри" мають гинути в інтенсивному "схлюпуванні" гама-випромінювання високої енергії. Це тільки посилило обурення Семена Івановича. Він звик до порядку. Ще вчора не було ніяких "чорних дір" — і всі жили спокійно. Сьогодні нам заявляють, що вони є? Гаразд. Але вже тепер хай вони й будуть. А тут: випаровування. Це непорядок, з яким треба боротися.

Чи ж треба пояснювати, які по.чуття вирували в душі Семена Івановича, коли йому до рук потрапив лист, де згадувалися "чорні діри"? Семен Іванович навіть зрадив своєму

узвичаєнню і написав на ріжечку листа не просто "Інститутові астрономії", а ще й додав: "Виїхати на місце і розібратися". І закарлючка!

Інститут астрономії листами не був перевантажений ніколи. З неба писати було нікому, а на землі всі надавали перевагу справам земним, тому астрономів не турбували занадто. Отже, лист для інституту став явищем майже незвичайним і тому прочитала його досить значна кількість людей. Читання починалося з резолюції, з її категоричного "Виїхати на місце". Це неабияк збентежило астрономів. Астрономи, як

відомо, у відрядження не їздять. На заготівлю овочів для міста? Так це не відрядження, а рознарядка. Сідай у автобус і їдь перебирати картоплю або бурячок. Згрібати листя в міських парках? Теж не відрядження, бо тут і тролейбусом не треба їхати, перейшов квартал — і ти вже в парку, і вже шарудиш пожовклим листям, цитуючи безсмертні рядки: "Лесов таинственная сень с печальным шумом обнажалась". В резолюції ж стояло: "Виїхати на місце", а тоді ще й веління: "... і розібратися". Хто б це міг і як? Надто що лист, коли його стали читати, виявився суцільною загадкою. Щоправда, там йшлося про надприродні явища, астрономія ж має справу тільки з надприродними явищами. І не тільки з отими, про які пишуть газети і з якими час від часу пробують без особливих успіхів боротися вчені авторитети: телепатія, телекінез, екстрасенси, йоги, голковколювання, жива і мертва вода, аеробіка, стреси, хобі, капустяний сік, вода з талого снігу, салат з кульбаб. Все це так чи інакше можна уявити, спробувати й пережити. А от спробуйте уявити, що з невидимого нейтрино може народитися ціла галактика! Або ще таке: середній, тобто звичайнісінький, квазар яскравіший за триста мільярдів Сонць! Після цього вже зовсім легко собі уявити, з яким філософським спокоєм ставиться астроном до такого примітивного процесу, як перебирання картоплі, надто коли цей астроном до того ще й доктор наук. Щоправда, ті, хто посилає астрономів згрібати листя в парках або перебирати бурячки, можуть на своє виправдання заявити, що сьогодні оптична астрономія вже немодна, бо повсюди запановує суто теоретичний метод, а роздумувати можна не тільки біля телескопа чи за столом, а і в парку, в полі, на безмежних просторах, адже сам великий Джордано Бруно сказав: "Зовсім не треба доводити, чи існують поза небом простір, порожнеча і час, бо єдиним є все-загальне місце, єдиним — безмірний простір, який ми вільно можемо назвати порожнечею, і в ньому знаходиться сила-силенна світів, схожих на той, у якому ми живемо і животіємо".

Астрономи згодні і з Джордано Бруно, і з найближчим начальством. Але їхати кудись і навіщось?

На щастя, в інституті, як і у всіх інститутах світу, була посада саме для такої нагоди. Цю посаду можуть з однаковим успіхом займати чоловік і жінка, одружені й неодружені, ті, що вже мають квартиру, чи ті, які ще тільки стоять у черзі, діти впливових осіб і діти простого походження, обтяжені знаннями і зовсім пустоголові, вчені з перспективою і безнадійні бевзі. Автор уриває цей перелік тільки для того, щоб мерщій задовольнити цікавість читачів: що ж це за така містка, майже універсальна посада? Називається вона одним словом: "асистент". На жаль, як і з "референтом" Семена Івановича, слово знов не наше. Означає воно приблизно таке: "куди пошлють". Відповідно й асистент, про якого далі піде мова, мав прізвище Куди по шлють. Не треба дивуватися. Таке прізвище мають майже всі асистенти майже всіх інститутів майже всього світу. Наш асистент був чоловічої статі, бо жінку так далеко, в місця, де немає готелів, гарячої води і косметичних кабінетів, посилати незручно. Був він молодий і неодружений, бо для солідності не вистачало зарплатні. (Відкриємо невеличку таємницю: асистентської зарплатні стає тільки для сплати членських внесків у добровільних товариствах і для проїзду в громадському транспорті). Зате володів невичерпними запасами наукової зухвалості і мріяв здійснити велике відкриття. Яке? Це не мало значення. Де? В небесах, на землі і на морі або й у світах недоступних і неприступних!

Тому коли асистента Кудипошлють запросили, показали на лист і сказали, що на нього покладається завдання, він не обурився, не здивувався, сприйняв це спокійно і навіть зрадів. Та й чому б мав Кудипошлють дивуватися, коли у Всесвіті, що має понад 10 2 зірок, за період часу не менше 10 10 земних років майже все могло статися і повторитися. Він міг би повторити слідом за Франсуа Рабле: "Я маю намір шукати грандіозне "може бути". Єдине, чого боявся асистент, так це того, що старші наукові співробітники схаменуться і самі схопляться за цю справу, яка так багато обіцяє. На його щастя, старші наукові співробітники не хотіли відриватися від телескопів і дали змогу асистенту поїхати туди, де закохані милуються зорями без оптичних пристроїв.

Кудипошлють сів на пароплав, поплив і приплив.

На Дніпрі в тих місцях саме спадала вода після весняної повені, може, останньої незарегульованої повені, буйної, прекрасної і могутньої. Кудипошлють вибрав собі типове придніпровське село в типових придніпрянських обставинах, тобто недалеко від пристані, на краю плавнів і на краю степу, добрався туди на попутній машині (автобус ходив двічі на день, ждати не хотілося), з'явився до місцевого керівництва і повідомив про своє завдання і про свої наміри. Керівником у тому селі був товариш Зновобрать, чоловік досвідчений, спокійний і мудрий. Він перевірив наукові повноваження асистента Кудипошлють, повертів у руках лист, який спричинився до такої важливої події, почитав, по-гмикав.

— Кажеться-говориться, може бути й про нас. І ми вже маємо таких, що проткне тобі душу пером. Суцільна грамотність у колгоспі — велика сила! Ку, воно й наука. — велика сила! Коли хочете, я вас прикомандирую до ексгу-маторів, вони займаються перенесенням і переміщенням, а ви вже там подивіться з наукою, кажеться-говориться.

Як гостинний господар, товариш Зновобрать найперше спробував залагодити усі побутові проблеми Кудипошлють. Замість готелю — хата баби Параски, але без традиційного борщу, бо баба, щоб не відстати від моди, перейшла на спрощення. Не доводилося сподіватися і на свіженьке молочко, бо корів майже ніхто не тримав, а в магазин привозили так зване нормалізоване молоко, тобто доведене до жирності 2,8 процента, доливаючи відповідну кількість води. Так само не було і яєчок від зозулястих курочок, бо хто стане морочитися з курочками, коли поряд птахофабрика. Традиційні паляниці давно вже замінено магазинним глевким продуктом з районної пекарні, саме ж слово "паляниця" полишено для досліджень учених-мовознавців: звідки пішло, які його корені і яким чином здобуло таке симпатичне звукове оформлення.

Перелічивши всі ці досягнення, завдяки яким село семимильними кроками зрівнювалося з містом, товариш Зновобрать запропонував представникові науки вирушити на місце дії, так песимістично зображене анонімним автором листа.

Видовище ексгу мато рів вжахнуло Кудипошлють. Він жив серед людей, які йдуть угору, прямують до вершин або хоч вдають, ніби мають такі наміри. Ці ж не мали куди йти і не хотіли, перейняли обов'язки чортів з пекла, зняті з усіх посад, вигнані звідусюди, опущені так, що нижче нікуди, здичавілі, далекі від людської подоби, спустилися в от-хлань, відреклися од усього чистого й світлого, платали людям і світові зневагою, глумом, цинізмом.

— Вчений? — почувши про Кудипошлють, зареготали ексгуматори.— Наука? Таємниці? Покійничків закортіло? Це в нас безплатно! Ось — припожалуйте! Як лежать? А так, як до війни,— кожен індивідуально і в індивідуальній позі!

Асистент глянув і вжахнувся: йому показували останки людини, перевернутої в труні долілиць.

— Та як же це так? — ледь ворушачи посірілими губами, прошепотів Кудипошлють.

— А отак!

— Це суперечить усім законам.

— Суперечить — переперечить!

— І щодо Гоголя — суцільна вигадка.

— Гадіса-загадка!

Від цих ексгу мато рів все відлітало, як горох від барабана. Товариш Зновобрать, який уже досить добре знав прислану не знати ким і не знати звідки бригаду-ух, тільки сплюнув спересердя, але асистент виявив наполегливість, гідну справжнього представника науки, не злякався, не відступив, уперто намагався дошукатися істини, не даючи схаменутися своїм опонентам, коли можна було б так назвати цих неголених, брудних, мордатих нахаб, для яких не існувало нічого святого. Він сміливо підступив до краю могили, з якої ексгуматори щойно видобули останки покійника. Сюди треба було прислати археолога, а не астронома. Та коли твоє прізвище Кудипошлють, такі думки тебе не тривожать. Асистент нахилився над могилою, зазирнув туди, поглянув пильно, з належною допитливістю, промовив ніби сам до себе і ніби й до всіх присутніх:

— Вода? Чому вода? Адже кладовище на традиційно високому місці.

— Так повінь же,— пояснив товариш Зновобрать.

— Вона ж сюди не дістає? — допитувався далі асистент. Тут уже розвеселилися ексгуматори.

— А грунтові води піднімаються чи не піднімаються? — здійняли вони на глузи асистента.

— Це мені й треба було почути,— спокійно віднотував той.— А тепер хто мені скаже: як підіймаються грунтові води і як зникають, з якою швидкістю і з яким вируванням? Швидко? Вируючи? Розмиваючи все довкола?

Товариш Зновобрать, незважаючи на свій величезний керівний досвід, н^ ці запитання відповісти не міг, ексгу-маторам просто заціпило від такої несподіванки, але Кудипошлють і не ждав нічиїх відповідей. Він сам поставив проблему, сам уже побачив і її вирішення.

Та й як може бути інакше, коли чоловік виступає у всеозброєнні найпередо-вішими науковими знаннями!

— Мені все ясно,— заявив Кудипошлють.— Тепер я б попросив вас, товаришу Зновобрать, надати мені можливість заспокоїти ваших громадян і таким чином виконати своє завдання. Як це можна зробити?

— Та як...— знизав плечима Зновобрать.— Скличемо загальні збори, надамо вам слово, кажеться-говориться, та й уже! Збори в колгоспі — велика сила!

Для зборів довелося ждати вихідного дня, але Кудипошлють використав цей час для впорядкування свого надзвичайного відкриття, про яке мав повідомити місцеве населення, а згодом, може, й цілий світ. Це відкриття, хоч і вимагало пояснень розлогих і складних, вміщалося в одне-єдине слово: турбулентність. Ясна річ, турбулентність відкрили задовго до Кудипошлють, але досі всі вчені вели мову про гази, про гігантські вогняні маси космічних просторів, про загадкові процеси минулого й майбутнього, асистент же переніс це явище на звичайнісіньку воду. Щойно зазирнув у глибоку яму, побачив на дні каламутну рідину, і в голові в нього сяйнуло: вода! Вода греблі рве. Все перевертає, змиває, несе світ за очі, вона живить, але й нищить, в ній життя, але яке життя? Не тільки оте, з повільним проростанням і розквітом, а й бурхливе, безупинне, все в пориваннях і вируваннях, в стрімливій течії і вічних завихреннях. Щовесни вода з Дніпра розливається на пласких плавнях, підтоплює горби й підвищення, проникає в усі підземні сховки, верне й перевертає все на путі, а тоді, відступаючи, знов верне і перевертає, ніби турбулентні вихори в далеких світах.

Теорія теж може бути прекрасною, як біломармурова скульптура або навіть і жива жінка рідкісної вроди. Асистент трудився над своєю теорією з таким самим натхненням, як Пігмаліон над Галатеєю. Він хотів потрясати душі і знав, що потрясе. Ці спокійні, аж до байдужості, сини степів занадто занурені в свої земні справи, але він розбудить їх, вирве

зі сплячки і хоч на коротку хвилю розчинить перед ними високі брами палацу науки!

Трохи зіпсував настрій асистентові товариш Зновобрать, який повинен був представити зборам ученого гостя у висловах коли не вишуканих, то принаймні належно поштивих, він же сказав:

— Товариші! Тут у нас вийшло деяке збурення в зв'язку з— діяльністю отих присланих ексгуматорів, у яких нема нічого святого за пазухою. Для вашого вспокоєння вам прочитає лекцію шановний астроном з наукової столичної організації, йому й надаю оце слово.

"Село! — подумав Кудипошлють.— Боже ти мій, яке село!"

Але почуттів своїх не виявив ні звуком, ні рухом, бадьоро пройшов до трибуни, взявся за її закрайки, глянув у зал, смикнув головою догори, промовив урочисто, з піднесенням:

— Ми — діти зірок. Десять мільярдів років тому кожен атом наших тіл знаходився в центрі одної з зірок.

Сини степів були зовсім не такі сонні, як уявлялося асистентові. Прослухавши першу тезу його ізиступу, вони одразу ж вирішили її обговорити.

— Товаришу лектор! — гукнув з задніх рядів дебелий чорноголовий дядько.— А чого ж воно так, що я свою Гальку зву "ти ж моя зіронько!", а вона мене тільки "чорт проклятий!"?

За реготом, що здійнявся в залі, Кудипошлють не зумів ні дотепно відповісти, ні хоча б нагадати, що він не лектор, а вчений,

— Простір, у якому ми живемо, викривлений,— повідомив асистент і одразу ж почув, як хтось додав: "Як наш Охтиз Кривобокий". Сміху цього

разу було менше, так що можна було розвивати думку щодо викривленого простору далі.

— Простір або ж випуклий, або ж опуклий, або вигнутий, або ввігнутий. Це залежить від того, хто і як на нього дивиться. Наприклад, всі бачили на картах острів Гренландію. Але Гренландія зовсім не така пласко-величезна, як зображається географами. Насправді вона випукла, а на картах — розплескана. Подібне явище спостерігаємо в вашому степу, порізаному ярами. Тільки тут сферична поверхня ввігнута. Взагалі сферична поверхня має позитивну кривизну.

Тут у перших рядах підхопився колгоспний агроном, ще молодий, видати, недавно з сільгоспінституту, в модному костюмі, з галстуком.

— Яри з'їдають степ, а для вас вони позитивні! — з викликом гукнув він до асистента.

— Зате сідлоподібна поверхня має кривизну негативну,— мовби не чуючи агронома, вів далі Кудипошлють, для якого найголовніше було добратися до турбулентності.— Тепер уявіть собі зіткнення таких кривизн, а також уявіть поведінку тих речовин, які можуть знаходитися між ними. Досі вчені розглядали речовини в газоподібному стані, я ж маю намір зосередитися на воді. Вода, коли вона швидко витікає і коли зустрічає на своєму шляху перепони, утворює вири, вихори, вони взаємодіють між собою, і це явище ми називаємо турбулентністю. Турбулентність найлегше уявити, розмішуючи в чашечці каву з цукром. її можна описати з допомогою ієрархії вихорів. Один англійський учений склав навіть вірш про турбулентність:

У великих вихорах — маленькі вихори, Швидкістю великих вихорів зрощені, А в маленьких — ще менші вихори І, нарешті, до в'язкості здрібнені...

В'язкість виникає при терті вихорів...

Але тут дисципліновано, як її вчили в школі, піднесла руку худенька дівчинка з білявими кісками, яка сиділа поперед отого капосного агронома, і асистентові нічого не лишалося іншого, як урвати свою доповідь на такому важливому пункті і спитати дівчинку, чого вона хоче.

— Я хочу задати запитання,— сказало дівчисько таким дзвінким голосом, що Кудипошлють мимоволі насторожився. Не вірив він таким дзвінким голосам. Але відступати було нікуди.

— Будь ласка,— сказав він.

— Чи не могли б ви нам сказати: Тарас Григорович Шевченко писав вірші про цю... турбулентність?

— Шевченко?.. Про турбу..? — розгублено промимрив Кудипошлють. — Але ж, звичайно, не писав... бо тоді... бо турбулентність ще не була відома... І взагалі — до чого тут Шевченко?

— Бо те, що ви читаєте, то ніякі не вірші! — сказало з притиском дівчисько.

— А коли не вірші, то нащо й слухати! — загукали з задніх рядів.

— І Шевченко йому, бач, не такий!

— Торбулентність вигадав!

— Давно вже про торби забули!

— Товариші! — зацокав олівчиком по скляному графину товариш Зновобрать.— Прошу вспокоїтись, дорогі товариші! Давайте подякуємо нашому дорогому гостеві за лекцію, а для вашого остаточного

вспокоєння повідомляю про рішення нашого народного контролю. Народний контроль після прибуття до нас товариша вченого придивився до екс-гуматорів і виявив, що вони облудно грали на забобонності деякої частини трудящих. Перетру жували кісточки наших небіжчиків і пускали нездорові чутки в маси. Яке ж рішення? Вигнати втришияки цих присланих і все зробити самим. Правильно?

— Правильно!

— Давно б так! — дружно підтримали товариша Зновобрать присутні.

Кудипошлють ще стояв на трибуні, хоч і розумів, що говорити нічого і ні про що. Товариш Зновобрать підійшов, обійняв його за плечі, по-батьківськи делікатно попровадив од трибуни.

— Кажеться-говориться, коли б не ви, то ми б і досі, може... Велике діло — наштовхнути на думку, а вже там як піде, як піде, то ніяка сила... Завтра ми вас головиною "Волгою" відвеземо прямо на "Ракету", подяку теж запишемо. Аякже! Наука в колгоспі — велика сила! А про оту торболентність, то ви даремно. Як сказано було: жити стало краще, жити стало веселіше. То які ж тут торби?

— Турбулентність! — обурено крикнув асистент.— Турбулентність!

— Та хай і по-вашому,— згодився Зновобрать,— а тільки, кажеться-говориться, навіщо воно нам?